

Wojciech Mazurek

Stowarzyszenie Żołnierzy i Sympatyków „Niebieskich Beretów”
e-mail: mazurek.wojtek@vp.pl

DOI: 10.34813/09coll2020

**OMÓWIENIE KSIĄŻKI *PINSKAJA
WOJENNAJA FLOTILIJ W BOJACH
ZA BIEŁORUSSIJU LJETOM 1941 GODA*
(PIŃSKA FLOTYLLA WOJENNA W BOJACH
O BIAŁORUŚ LATEM 1941 ROKU – TŁUM.
W.M) ROMAN KONSTANTINOWICZ
PAWŁOWICZ, IZDATIELSKO-
POLIGRAFICZESKIJ KOMPLEKS
„GANGUT”, SANKT-PETERSBURG 2019,
S. 96. NAKŁAD 300 EGZEMPLARZY,
FOTOGRAFIE, MAPY**

Omawiana książka ukazała się w niewielkim nakładzie 300 egzemplarzy w serii wydawniczej „Morze w ogniu”. Opowiada ona o walkach radzieckiej Flotylli Pińskiej w lecie 1941 r. na rzekach Polesia i na Dnieprze w pierwszym, najtrudniejszym dla ZSRR etapie radziecko-niemieckich zmagania. Na dzień dzisiejszy książka obok tłumaczenia artykułu Aleksandra R. Sokołowa opublikowanego w Polsce, stanowi najnowsze opracowanie dotyczące tej problematyki w historiografii rosyjskiej (Sokołow, 2019, s. 81-88). Autor, dr R. K. Pawłowicz oparł swoją pracę głównie na wspomnieniach kombatantów, uczestników bojów toczonych przez jednostki flotylli oraz w mniejszym, niż można byłoby tego oczekiwać, na źródłach archiwalnych¹.

---

¹ Autor wykorzystał zbiory RGAWMF (Ruskiej głównej archiw wojenno-morskiego flota), CWMA (Centralny wojenno-morskiej archiw), archiw Centralnogo Wojenno-morskogo Muzeja (CWWM), Nacjonalnyj archiw Republiki Biełorusji (NARB zbiory dokumentów autora).

Kształt pracy

Książka złożona jest ze wstępu, czterech rozdziałów, posłowania, załączników oraz spisu poległych latem 1941 r. na Białorusi radzieckich marynarzy służących we flotylli i zamykającego nią spisu treści. Wszystko zawarte na 96 stronach w miękkiej, nie lakierowanej okładce.

Wstęp (s. 3-10) pracy jest ogólnym zarysowaniem tematyki książki oraz pobieżnym omówieniem wykorzystanej literatury i materiałów archiwalnych. Autor przedstawił w nim również bardzo skrótowo budowę monitorów dla polskiej Marynarki Wojennej w latach 1920-1926 a także ich późniejsze wydobywanie przez Rosjan po samozatopieniu przez polskie załogi we wrześniu 1939 r., po wyczerpaniu możliwości bojowego użycia. W sumie z sześciu zlokalizowanych przez radzieckie służby polskich monitorów, w październiku 1939 r. wydobyto pięć jednostek (Sokołow, 2019, s. 82). Były to ORP *Warszawa* przemianowany na *Witebsk*, ORP *Horodyszcze* przemianowany na *Bobrujsk*, ORP *Pińsk*, któremu nadano nową nazwę *Żytomir*, ORP *Kraków* nazwany *Smoleńsk* oraz ORP *Toruń* z nazwą *Winnica*. ORP *Wilno* z uwagi na odniesione podczas zatapiania przez załogę uszkodzenia nie nadawał się do podniesienia i dalszej eksploatacji. Z innych większych polskich jednostek bojowych radziecka marynarka wzbogaciła się w listopadzie 1939 r. o kanonierki ORP *Zawzięta* i *Zaradna*. Zostały one wydobyte i po remontach wcielone do służby pod nadanymi im nowymi nazwami, odpowiednio *Trudowej* i *Bielorus*. Autor pominął okoliczności podniesienia innych kilkunastu bojowych i pomocniczych jednostek polskiej flotylli stopniowo wcielanych do radzieckiej floty po dokonaniu niezbędnych napraw w pińskich i kijowskich warsztatach portowych (Spiczakow, 2009, s. 229-242, 256-258, 265-274, 277-278, 282-284; Sziorokorad, 2002, s. 742-756; Sokołow, 2019, s. 82-83)². Nieco miejsca we wprowadzeniu Autor poświęcił formowaniu zespołów okrętów rzecznych na Dnieprze oraz zmianom organizacyjnym tej flotylli jakim do 1940 r. była ona poddawana, a także eksploatowanym jednostkom rzeczonym innego pochodzenia niż polskie.

Pierwszy rozdział zatytułowany (Priedwojennaja diejatielnost' Pinskij wojennoj flotilli) *Przedwojenna działalność Pińskiej flotylli wojennej*, na s. 11-20 zawiera omówienie okoliczności rozformowania Flotylli Dnieprowskiej i powołanie na jej miejsce dwóch innych flotylli – Pińskiej i Dunajskiej,

---

² Poza monitorami i kanonierkami radzieckie służby wydobyły i wyremontowały również i inne jednostki Polskiej Flotylli Rzecznej.

co nastąpiło w lipcu 1940 r. W rozdziale autor opisuje strukturę organizacyjną i dyslokację Flotylli Pińskiej jej uzbrojenie oraz pobieżnie przedstawia tematykę ćwiczeń realizowanych na rzekach Polesia przez radziecką flotyllę w okresie poprzedzającym niemiecką inwazję na ZSRR. W końcu rozdziału, Pawłowicz krytycznie odnosi się do treści książki *Lodolamacz* Wiktora Suworowa, który posługując się wyrwanymi z kontekstu zdaniem z radzieckiego regulaminu z 1939 r. (Bojowej ustaw RKKA-1939) przedstawiał agresję III Rzeszy na Związek Radziecki jako uderzenie wyprzedzające planowaną radziecką inwazję na Europę.

Rozdział 2. (Pinskaja wojennaja flotilla w pierwyje niedzieli Wielikoj oteczestwiennoj wojny 22 ijunia – naczał wtoroj dekady ijulia 1941 g.) *Pińska flotylla wojenna w pierwszych tygodniach Wielkiej wojny ojczyźnianej (22 czerwca – początek drugiej dekady lipca 1941 r.)* (s. 21-36) dotyczy walk stoczonych przez jednostki poszczególnych oddziałów flotylli w pierwszych jej tygodniach. Flotylla w toku działań została zreorganizowana w trzy oddziały, z których dwa podporządkowano dowództwu Frontu zachodniego działały na obszarze Białorusi, jeden natomiast został przesunięty na Ukrainę i włączony do wojsk Frontu południowo-zachodniego. W tym okresie oddziały Prypecki i Berezyński, w których służyły były polskie monitory, podejmowały różnorodne działania na korzyść związków taktycznych, głównie 75. Dywizji Strzelców, z którymi współdziałały.

Trzeci rozdział zatytułowany (Bojewyje dziejstwa korablije Pinskoj flotylli na Dnieprze, Pripiati i Bierezynie lietom 1941 goda) *Działania bojowe Flotylli Pińskiej na Dnieprze, Pinie i Berezynie latem 1941 roku.* (s. 37-63) Autor opisał boje stoczone przez pojedyncze jednostki jak i przez doraźnie tworzone zespoły okrętów na akwenach śródlądowych. Walki te prowadzone były w ramach związków operacyjno-taktycznych na kolejnych rubieżach obronnych często przebiegających wzdłuż linii rzek tworzących dorzecze Dniepru i na samym Dnieprze.

W 4. Rozdziale pracy (Rosformirowanije Pinskoj wojennoj flotilli. Kratkoje itogi bojowej diejatielnosti) *Rozformowanie Pińskiej flotylli wojennej. Krótkie podsumowanie (wyniki) działań bojowych* (s. 64-69) przedstawione zostały okoliczności likwidacji flotylli, które wynikały wprost z niepomyślnego rozwoju sytuacji operacyjno-taktycznej i utraty zdolności manewrowej przez jej jednostki pływające. Flotylla podzieliła los wojsk radzieckich, które na skutek sprawnie i konsekwentnie realizowanych przez Niemców kolejnych faz operacji, ale i nieporadności radzieckiego dowództwa, znalazły się w „kotle kijowskim” skazane na zagładę. Mimo utraty swoich okrętów z załóg oraz marynarzy jednostek zabezpieczenia tyłowego

i sztabowych sformowane zostały pododdziały lądowe o stanie blisko 1000 żołnierzy. Ostatnim bojem tego zbiorczego oddziału była próba wyrwania się z okrążenia pod Boryspolem w dniu 20 września 1941 r. Niestety jednostka została rozbita a z okrążenia udało wyrwać się nielicznym żołnierzom. W dniu 5 października głównodowodzący radzieckiej marynarki wojennej admirał. Nikołaj G. Kuzniecowa rozwiązał flotyllę, sankcjonując prawnie rzeczywisty stan rzeczy.

Posłowie książki zatytułowane (Pamięć o morzakach Pńskiej flotilli nużna żyt' wieczno!) *Pamięć o marynarzach Pińskiej flotylli powinna żyć wiecznie!* to różne uwagi i komentarze Pawłowicza związane z ocenami działania flotylli dokonanymi przez przedstawicieli cywilnego politaparatu Białoruskiej SRR. Dodajmy, oceny nie zbyt pochlebnej ani dla dowódcy flotylli ani w ogóle dla operujących na obszarze Polesia wojsk radzieckich. Poza tym w tej części książki Autor opisuje aktywność białoruskiej i ukraińskiej społeczności w upamiętnianiu Flotylli Pińskiej. Poza artykułami popularyzującymi wiedzę o walkach marynarzy na śródlądowych akwenach Białorusi i Ukrainy publikowanych w prasie, odbiciem tej działalności są miejsca upamiętniające działania bojowe flotylli powstałe dzięki lokalnym inicjatywom i weteranom.

Interesująco przedstawiają się załączniki w pracy (bez paginacji). Pierwszy z nich to datowane na dzień 4 października 1939 r. sprawozdanie kmdr. ppor. inż. Własowa skierowane do szefa służby budownictwa okrętowego radzieckiej floty (RKWMF) flagowego inżyniera o stanie technicznym monitora *Toruń*, tuż przed jego podniesieniem. Załącznik 2, to szkic działania jednostek z 26 czerwca 1941 r. pod Paryczami. Trzecim i ostatnim załącznikiem są ujęte w formie tablicowej dane taktyczno-techniczne monitorów użytkowanych w radzieckiej Flotylli Pińskiej, w tym polskich już po podniesieniu, wyremontowaniu i wcieleniu ich pod radziecką banderę. W odniesieniu do polskich okrętów zamieszczono ich polskie nazwy w zapisie łacińskim i cyrylicą oraz nadane im nazwy rosyjskie. Po załącznikach Autor zamieścił krótkie biogramy 28 radzieckich marynarzy FP z załóg okrętowych poległych w walkach w opisywanym okresie czasu.

Słabą stroną książki jest aparat naukowy zredukowany do przypisów. Poza bibliografią brakuje również indeksów. Autor wykorzystał literaturę fachową dość wybiórczo, pomijając ważne w rosyjskiej historiografii pozycje naukowe a przywołując zupełnie niepotrzebnie książkę Wiktora Suworowa *Lodolamacz (Liedokoł)* nie mającą wiele wspólnego z dziejami radzieckiej flotylli na Pinie i Prypeci. Opisując we wstępie dzieje polskich okrętów i flotylli rzecznych II RP, Pawłowicz posłużył się tylko jednym artykułem

Zbigniewa Wojciechowskiego (Wojciechowski, 1990, s. 79-80) oraz popularno-naukową książką Jerzego Pertka (Pertek, 1981). Dobór ten wydaje się raczej przypadkowy. Tym czasem w powojennej polskiej historiografii wojskowej znajdują się prace o wiele ciekawsze i pełniejsze, niż wykorzystane przez Pawłowicza³. Z niezrozumiałych względów tytuły obu wykorzystanych polskich prac napisane są w ciągu literowym bez spacji wyrazów, tak jak adres e-mail. Ogółem w 161 przypisach najczęściej przywoływanymi pozycjami są książki Walerija A. Spiczakowa i Wissariona W. Grigoriewa a także znana dobrze polskim czytelnikom zbiorowa praca *Wojennaja startegija Rossiji* z 2005 r. i wspomniany powyżej *Lodolamacz* (Spiczakow, 2009; Grigorjew, 1984; Docenko i in., 2005). Odsyłacze archiwalne stanowią około 30 procent przypisów. W niewielkim stopniu Autor wykorzystał źródła netograficzne oraz artykuły z czasopisma branżowego „Morskoj Sbornik”.

Lektura może budzić niedosyt, jeżeli chodzi o podawane przez Pawłowicza okoliczności zatopienia poszczególnych jednostek FP. Listę strat wśród „polskich” monitorów otwiera *Winnica* (ex ORP *Toruń*). Autor podaje, że *Winnica* była pierwszym utraconym na Berezynie okrętem flotyli, i że nastąpiło to w połowie lipca. Pawłowicz podaje, że jednostka została uszkodzona przez artylerię niemiecką, w wyniku czego osiadła ona na mieliźnie i wysadzona została następnie przez własną załogę. Natomiast według „ściśle tajnego” opisu działań sporządzonego w sztabie radzieckiej 21. Armii, *Winnica* została zniszczona w bratobójczym starciu z baterią radzieckiej artylerii, z którą miała współdziałać. (Sokołow, 2019, s. 84). Z dużą dokładnością Autor opisał działania bojowe *Smoleńska*, najbardziej aktywnego ex polskiego monitora oraz smutny koniec jednostki zatopionej przez własną załogę

---

³ W powojennej historiografii polskiej do najważniejszych prac zaliczają się: Bieniecki I. (2005), *Flotylla Rzeczna Polskiej Marynarki Wojennej w Pińsku w latach 1925-1935*, Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek; Borowiak M. (2016), *Pancerniki na Morzu Pińskim 1920-1941*, Oświęcim: Wydawnictwo Napoleon V; Dyskant W. (1994), *Flotylla Rzeczna Marynarki Wojennej 1919-1939*, Warszawa: Wydawnictwo Bellona; Dyskant W. (1982), *Oddział Wydzielony „Wisła”. Zarys działań bojowych OW „Wisła” Flotyli Rzecznej we wrześniu 1939 r.*, Warszawa: Wydawnictwo Ministerstwa Obrony Narodowej; Dyskant W. (1989), *Wojenna Flotylla Wiślana Polskiej Marynarki Wojennej (grudzień 1918 r. – październik 1925 r.)*, Studia i Materiały do Historii Wojskowości. Tom XXXI, 1989, s. 203-274; Dyskant W. (1997), *Wojenne Flotylle Wiślane 1918-1939*, Warszaw: Wydawnictwo Rytm; Kondracki T. (2014), *Monitory Flotyli Pińskiej. Wielki leksykon uzbrojenia. Wrzesień 1939*, Warszawa: Edipress Polska S.A.; Przybylski J. (1997), *Marynarka Wojenna w walce o granice i niepodległość Polski (1918-1920)*, Gdynia: Wydawnictwo Akademii Marynarki Wojennej; Przybylski J. (1999), *Marynarze w walce o niepodległość Polski 1918-1920*, Warszawa: Wydawnictwo Bellona.

15 września w Zatoce Ładyńskiej na Dnieprze. Natomiast o działaniach i utarcie pozostałych byłych polskich okrętów informuje lakonicznie, podając, że uległy one zniszczeniu podczas prób przedarcia się do Kijowa. W książce brakuje danych o innych kilkunastu byłych polskich jednostkach, również utraconych w dorzeczu Dniepru w działaniach latem 1941 r.

Kolejna uwaga do opracowania Pawłowicza to wojskowa kartografia historyczna. Książki o działaniach wojennych zazwyczaj wzbogacane są mapami działań bojowych lub choćby nie wyskalowanymi, uproszczonymi szkicami działań. Niestety, Pawłowicz zamieścił tylko jedno takie opracowanie i to bardzo słabej jakości (załącznik 2.). Monochromatyczny szkic przedstawiający ostrzał przez jednostki flotylli niemieckich przepraw pod Paryczami 26 czerwca 1941 r. może być trudny w odbiorze dla czytelnika nie mającego wojskowego przygotowania. Wyskalowanie szkicu jest mało czytelne, lecz przede wszystkim brakuje legendy do wrysowanej sytuacji, którą przedstawia. Prawidłowe odczytanie tak skonstruowanego opracowania kartograficznego może nastroić trudności nie tylko laikom, ale i początkującym historykom wojskowości. Przede wszystkim w książce powinna być przedstawiona mapa całego obszaru aktywności bojowej flotylli co w wypadku zjawisk czasoprzestrzennych, a do takich zaliczają się działania zbrojne, jest nieodzownym uzupełnieniem narracji. Pod tym względem znacznie bogatsze i lepsze okazują się książki, z których Pawłowicz korzystał. Równie słabej jakości jest niewielka monochromatyczna mapa rejonu, w którym zatopiony został monitor *Smoleńsk*. Z niezrozumiałych względów umieszczona została ona w zbiorze fotografii, zamiast jak w wypadku opisanego szkicu w oddzielnym załączniku. To uwaga do redagującego książkę.

Uzupełnieniem pracy są doskonale znane polskim czytelnikom fotografie monitorów pod polską banderą sprzed kampanii wrześniowej 1939 r. oraz samego Pińska i śluz Kanału Królewskiego pochodzące z Narodowego Archiwum Cyfrowego w Warszawie. Obok tych zdjęć Autor opublikował fotografie kadry dowódczo-sztabowej radzieckiej Flotylli Pińskiej, okrętów proweniencji radzieckiej oraz miejsc upamiętniających poległych marynarzy FP i zatopionego monitora *Winnica*. Wszystkie zdjęcia w ilości 27, zostały umieszczone w jednym zbiorze w środku książki między stronami 54 a 55 (bez paginacji).

Autor nie trzyma się ściśle określonej w tytule cezurze czasowej przedstawianych zdarzeń. Znaczne odstępstwo od roku 1941 r. znajdujemy już we wstępie książki oraz rozdziale pierwszym. Dotyczy to wyjaśnienia pochodzenia jednostek polskich i ich eksploatacji w radzieckiej marynarce a także procesu związanego z tworzeniem i reorganizacjami Flotylli Dnie-

przańskiej w okresie międzywojennym. W posłowniu natomiast odnosi się do miejsc upamiętniających letnie walki radzieckich marynarzy, które powstały po wojnie w latach 70. i współcześnie. Niepotrzebnie Autor zawęził w tytule książki przedstawiane działania jedynie do obszaru Białorusi, skoro omówione zostały również boje stoczone na Ukrainie.

Książkę warto przeczytać szczególnie w kontekście losów polskich monitorów, zatopionych przez polskich marynarzy, wydobytych i użytkowanych przez radziecką flotyllę od października 1939 r. Jednostki te były intensywnie eksploatowane przez Rosjan zarówno w okresie pokoju jak i podczas działań wojennych na Białorusi i Ukrainie latem 1941 r. Walki flotylli przedstawione są w sposób jasny, aczkolwiek w odniesieniu do polskich jednostek niedostatecznie wyczerpujący. Wartość książki podnosi sprawne włączenie w narrację wspomnień marynarzy-kombatantów walczących na pokładach radzieckich jednostek. Książka nie wzbogaca dotychczasowej wiedzy o losach polskich monitorów, których działalność nie zakończyła się wraz z ich zatopieniem przez załogi we wrześniu 1939 r., lecz trwała dalej pod inną banderą. Polskie monitory były aktywne do września 1941 r. Walczyły przeciwko wojskom niemieckim na Prypeci, Pinie, Berezynie, Deśnie i Dnieprze zadając im przy tym dotkliwe straty. Wszystkie ex polskie okręty zostały zniszczone bezpośrednio w walkach lub uszkodzone w bojach i zatopione przez załogi w sytuacji odcięcia odwrotu lub możliwości manewrowania. Dopiero wówczas podejmowano bolesne dla załóg, lecz konieczne decyzje o zniszczeniu okrętów, aby nie stały się wojennym trofeum nieprzyjaciela.

Książka jest napisana sprawnie i warto ją przeczytać zwłaszcza w kontekście przedstawienia „życia po życiu” polskich jednostek, którym nie dane było wziąć udziału w walkach przeciwko niemieckim i radzieckim najeźdźcom w 1939 r. na miarę swoich możliwości bojowych. Wykazały za to w pełni swoje walory w rękach rosyjskich marynarzy w walkach przeciwko Niemcom w lecie 1941 r.

BIBLIOGRAFIA

- [1] Bieniecki, I. (2005). Flotylla Rzeczna Polskiej Marynarki Wojennej w Pińsku w latach 1925-1935, Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek;
- [2] Borowiak, M. (2016). Pancerniki na Morzu Pińskim 1920-1941, Oświęcim: Wydawnictwo Napoleon V.

- [3] Dyskant, W. (1994). Flotylla Rieczna Marynarki Wojennej 1919-1939, Warszawa: Wydawnictwo Bellona.
- [4] Dyskant, W. (1982). Oddział Wydzielony „Wisła”. Zarys działań bojowych OW „Wisła” Flotylli Riecznej we wrześniu 1939 r., Warszawa: Wydawnictwo Ministerstwa Obrony Narodowej.
- [5] Dyskant, W. (1989). Wojenna Flotylla Wiślana Polskiej Marynarki Wojennej (grudzień 1918 r. – październik 1925 r.), *Studia i Materiały do Historii Wojskowości*. Tom XXXI, 1989.
- [6] Dyskant, W. (1997). *Wojenne Flotylle Wiślane 1918-1939*, Warszawa: Wydawnictwo Rytm.
- [7] Docenko, W. D., Docenko, A. A., Mitrofanow, W. F. (2005). *Wojenno-morskaja strategija Rossiji*, Moskwa: Eksmo, Terra Fantastica.
- [8] Grigorjew W. W. (1984). *I korablja szturrowali Berlin*, Moskwa: *Wojenizdat*.
- [9] Kondracki, T. (2014). *Monitory Flotylli Pińskiej. Wielki leksykon uzbrojenia. Wrzesień 1939*, Warszawa: Edipress Polska S.A.
- [10] Sokołow, A. R. (2019). *Sowiecka Flotylla Pińska w obronie Kijowa w czerwcu – wrześniu 1941 r.*, W: *Zapomniane bandery. Flotylle rzeczne II Rzeczypospolitej*, red. S. Januszewskiego, Wrocław: Drukarnia, wydawnictwo Studio Edytor.
- [11] Przybylski, J. (1997). *Marynarka Wojenna w walce o granice i niepodległość Polski (1918-1920)*, Gdynia: Wydawnictwo Akademii Marynarki Wojennej.
- [12] Przybylski, J. (1999). *Marynarze w walce o niepodległość Polski 1918-1920*, Warszawa: Wydawnictwo Bellona.
- [13] Spiczakow, W. A. (2009). *Pinskaja wojennaja flotillia w dokumentach i wspomnianjach*, Lwów: Liga Press.
- [14] *Sprawocznik*, (red.) Taras A. E., Mińsk (Chardwest).
- [15] Szirokorad, A. B. (2002). *Korabli i katiera WMF SSSR 1939-1945 gg.*
- [16] Wojciechowski, Z. (1990). *Polska marynarka wojenna w walce radziecko-polskiej 1919-1920*, „Przegląd Morski”, nr 9/2005.